Тов. Андрій протер пенсне, хмуро глянув і встав.

Два плакати на стінах та барвисті обкладинки журналів у кіоскові болюче томили око.

До поїзда рівно дві години. Заля спала. Розмова непманців за столом непомітно втихала, мов кволе дзижчання самовару; всі вони дрімали, куняючи. В проході на великій корзині простягся студент.

Тов. Андрій пройшовся раз, другий.

– Прошу шклянку чаю. І цитрини! – звернувся він до буфетника.

В цей час з жіночого відділу виглянула Бела. Великі лякливі очи несміливо спинились на тов. Андрієві, губи всміхнулися нерішуче.

– Бело! – підійшов тов. Андрій, – кинь дурниці. Я хотів би, щоб ти заснула: до поїзда дві години. Не вигадуй.

– Ах, André, – і це, як завжди, прозвучало вогко, ніби вона вимовляла: Andrlé. – Я просто так. Я не хочу спати. Ти… ти не гніваєшся на мене? Тобі нічого?

– Ще раз, Бело, – з суворою ніжністю кинув André, – кинь дурниці. Що за вигадки? Ну, йди, дорога, засни.

Бела глянула вірною собачкою, постояла й нехотя зачинила двері.

Глухо било в голові. Тов. Андрій вийшов надвір.

Плив здаля низький вітрець і тонко різав крижаним вістрям обличчя й руки. Страшенно багато неба! Ціла зоряна півсфера закреслювалась обрійною смугою.

Тьмяно червоніли вуличні вогники, але нігде жодного руху, зорі й вітрець!

Тов. Андрій спинився на краї перону й машинально глянув угору.

Волосожар, коливаючись, уперто брав крутий перегін. Гостро впиналась у небо полярна зоря.

"Все в порядку", – сіро пробігла думка.

Крізь призму апатичного споглядання – зорі і небо – все здалось чимсь миршавим, мов пилюка в повітрі.

В залі з’явився новий пасажир: хлопчина з ціпочком у руках, з торбинкою на плечі.

Тов. Андрій знову пив чорний чай і слухав радісно-спокійну балаканину хлопця.

– Корова? – перепитав тов. Андрій.

– Да, – каже, – корова… зайшла в повітку, і вона не може її вигнать, бо корова б’ється. Я вдягся, засвітив ліхтаря, узяв лозину, пішов. А ніч – темна… перша година! Думаю, хоч подивлюсь, що воно за руда така корова. Одмикаю повітку, придивляюсь обережно, мацаю лозиною. Нема нічого. І тільки тоді я змикитив, у чому справа. "Ну, що? – питає жінка, як вернувся в хату. – Бачив рижу корову?" – і сміється. "Корови, кажу, не бачив, а дурня бачив". Так вона оддячила мені за курицю.

Хлопчина дивився просто в вічі, ніби запрошував тов. Андрія подивуватися разом з ним, яка то розумна та дотепна жінка з його дружини, і як любовно граються вони вдвох у спорт на дурня.

– Такої! – засміявся тов. Андрій. – Слід за це цукерок їй купити.

– Е-е, обіцяв, як буде ярмарок, набрати на кохту; хай одного жде.

Тов. Андрій, прижмуруючи очи, приглядався до свого партнера в розмові й із цікавістю міряв мілизну його радощів.

Поруч з хлопчиною, світлою овечкою, його постать вікінга з важкою і густою кров'ю визначалась могутніми рельєфами. Тов. Андрій ніби знаходив самого себе; і йому не хотілось уставати, коли підійшов поїзд.

В купе тов. Андрій підняв середню поличку й улаштував Белу: укутав ноги шаллю, зверху накинув плед і витяг книжку й шоколад.

Крім них зайшли ще студент і три дами.

– Ну, тов. Бело, – пригладжуючи їй зачіску, нахилився Андрій, – лежіть смирно. На мене, прошу, не дивіться: не варто псувати очей. Гризіть собі шоколад, читайте книжку. Але краще, якби ви заснули.

– Andrlé, – озвалась тихо Бела, – ти помилуй мене.

Лякливі очи широко розкрились, і вона винувато всміхнулась…

– Що-о? – пригрозив тов. Андрій. – Ти забула? Es ist nicht schön – прилюдно.

Він здавив їй ручку й підніс до губів.

– Але ж… ах, Andrlé, – втомно зашепотіла Бела, – це так довго до Туркестану… Мене втомили вагони, станції. Ми спинимось у Харкові?

– Так, спинимось. Там моє хороше дівча спочине. Воно ще любить мікенську скульптуру в пенсне?

І всміхнувшись очима, тов. Андрій несподівано припав до розкритих Белиних губів.

– Ну, тепер спи.

– І ти ж спи, – наказала Бела.

Поїзд рушив. Тов. Андрій попросив дам посунутись, і сів, щоб видно було Белу.

Здавалось, погойдування вагона на рейках розхитувало поволі інерцію сірої, невиразно-тривожної мислі, і яскрава лінія думки про Белу різко позначилася в голові тов. Андрія.

Ще раз він не розумів парадоксу фатума, який поклав на ніжні плечі його дружини цілу гору любові до нього, рокової, безповоротної. І на хвилю почув у собі тов. Андрій тверду, гранітну волю щодо власних зобов’язань перед Белою. Рука напружилась і намітились горді слова: "І хоч би океан став на мене…"

Бела ламала шоколад і, одсуваючи книжку, мрійно задивлялась на т. Андрія, стріваючи крицю його очей. Так, переповнена щастям поцілунку, вона й заснула повільно.

Дами сонно розмовляли. Колеса, мов молодиці на возі, весь час тарабанили між собою й гомінко бігли… бігли, певні, що наженуть того, за ким гналися. Купе дрижало.

Тов. Андрій поглянув скоса і твердо вставив погляд у вікно.

Надворі – тьма. "Тьма… тьма…" – весело цокотіли про те саме колеса вагона.

Тов. Андрій дивився, й поволі скло його пенсне зменшувало радіус кривизни, ламалось, напружувалось, збираючись у гострі, блискучі лінзи. Він потер лоба. Гостро позначилось роздвоєне підборіддя, й губи глухо замкнулись. "Тьма". Чоло тов. Андрія знову похмарилось.

В купе стало душно й тісно: давили невидимі силові лінії, що напружувались безмірно.

Тов. Андрій важко встав і, похитуючись на ногах, не оглядаючись на Белу, вийшов з купе.

В коридорі шуміло. За чорним вікном швидко пливла безконечним ременем чорна смуга. Хитало ще дужче.

Тов. Андрій, почуваючи себе незвичайно важким, намагався несвідомо ступати обережніше, так наче від нього залежала рівновага вагона.

На площадці проворні сірі гадючки зі свистом мчали в протилежному напрямкові. Скакали зорі.

Тов. Андрій здавив рукою холодний залізний прут.

Думка напинала опуклий парус і, розганяючись, перекреслювала межу за межею.

"Кавказ – зелений. Зеленолісий". Це лишилося в голові. "Крим – синьо-білий". А в Туркестан тов. Андрій їде того, певно, щоб скляними

очима подивитись на халати та чалми тубільців. Так само, як він дивився на татар та черкесів. Чи може інтересно побачити, як росте бавовна?

"Хіба в Індію, на Цейлон?" – враз промайнула думка блискучим пером.

Ультрамаринові водяні простори зі сліпучими сонячними переливами, і буйно-зелений тропічний пейзаж всміхнулися золотим просонком і втомно заколивались під свіжими подувами солоного бризу.

Але зразу ж усе посіріло, ніби припало попелом. Простягся нудний, безконечний, сірий проспект.

В купе зчинився галас: товстий джентльмен з саквояжем і золотим ланцюжком убрався за поміччю купленого провідника сюди й гостро сперечався з дамами, очищаючи собі поличку.

Бела прокинулась.

– Andrlé!

Тов. Андрій увійшов, сірий і важкий, як граніт.

– Was? – одривчастим фальцетом звернувсь він до джентльмена. – Встать!

І непман, придушений важкою крицею Андрієвих очей, підвівся… сів, устав…

– Геть! – коротко ляснув наказ.

Тов. Андрій побілів, і губи затремтіли. Бела злякано дивилась на нього. Студент і дами заніміли, мовчазно тулячись до стінок. Джентльмен вилетів ураз…

Бела ніжно голубила хмуре чоло Андрієве.

– Andrlé… моя любов… – шепотіла вона, – що з тобою? Ти ще ніколи не був такий… страшний. Ну, скажи своїй Белі… Скажи все. Я бачу, що тебе щось непокоїть, мій єдиний!

– Дурниці, Бело, – глухо одповів тов. Андрій. – Трохи голова болить, і я теж стомився, як і ти. Заспокойся.

– Е, ні, Andrlé… Чого ти не дивишся на мене?

Тов. Андрій глянув. Бела не витримала тягару каламутного погляду, одвернула очи, міцно стиснула тов. Андрія за шию.

– Чуєш? Не йди нікуди, не ходи. Я тебе не пущу… Чуєш, Andrlé? Я боюсь.

Листки з теки тов. Андрія

Кавказ. Число неважне.

Аули й гори. Все як слід. Але найвища гора – гора моєї апатії, нудьги.

Навколо – повний жанр, а я дивлюся холодними, ніби чужими очима.

І сухо позіхаю. З "височини кавказьких гір" ще раз оглянув я "гони свого життя"… для того, щоб побачити, що вже бачив.

Чудно. Скільки кілометрів має в собі всесвітній радіус? Але в усій цій безмежності людині призначено топтати одну тільки стежку. Чудно те, що людина задоволена: суб’єктивно відчувається повнота.

Ще виразніше факт стверджується способом від супротивного. Зразу я собою експериментую на всі п’ять трюїзм саме в цей спосіб.

Силоміць я зігнув траєкторію – тепер "хтось" гне мене. Поволі мене вивітрює й розпорошує. В очах пісок, мигтіння нудьги… щелепи аж стріляють… І ходжу я важко, ніби на ногах піраміди.

Один дивак колись сказав мені: "Легко жити з важкою ідеєю". Я одповів: "Віл цю ідею носить на шиї".

Тоді здавалося, що я виконую тільки "перший номер програму", далі стелються обрії, гідні наполеонівських походів. Я вірив у можливість многозначного перифразу самого себе.

Ясніше й конкретніше: я легковажив значення історичної хронології.

Тепер я – "лишний человек". В мені стільки порожнечі, як за межами земної атмосфери: в ній вміщається всесвіт.

…Цілий комплекс фактів спричинився до виходу й розриву з партією. З РКП. Гонор і гордість – гордість провінційного короля (як мене звали) – вели вперед.

– Що таке ваша партія? – питав я. – А не хочете побачить, що таке "я"?

Фаустівська проблема – розгорнути многозначність життя – була повна сенсу. Я думав, що перенести ставку на інші номери зовсім не значить ще втеряти шанса, навпаки – поглибити й відсвіжити його. Тому легко я повернув білета.

– Тов. Андрій – або товариш Андрій (тобто щось подібне до диктатора), або – нам з вами не по дорозі. Компроміс – чуже для нього поняття.

– Але ж подумайте, товаришу, – попередила одна з товаришок, – що примхи річ несерйозна. Ви ж повернетесь іще...

Тоді я, привселюдно, одрізав чітко й коротко:

– Що я роблю – роблю р-раз і назавжди. Будьте певні.

Вийшло по-королівському. На цім – початок кінця.

Але, дійсно, я довів цим "щурам", що тов. Андрія недурно прозвали вікінгом. Перш за все я дістав собі Белу. Говорили – рабин рвав пейси. Всім на диво, широко розгорнув я свої матеріяльні бази. І як американський "король", сідає зрештою на яхту й їде на тропіки, так і я в експресі рушив оглядати республіканську екзотику.

Південь манить концентрацією фарб.

Два роки я шумував... Життя пінилось. Але третій рік застає, коли "шклянку з-під вина розбито", кольори притерто, а мене раптом вивіяло. Я почув порожнечу, потім спізнав нудьгу. І трагічно побачив, що, власне, сталось. Інстинкт жахнувся над безоднею, де я опинився, й прижмурив очи; а потім – те, що зразу.

Звичайно, ніхто не знає нічого. Навіть Бела.

...Коротко, "суть" можна сформулювати так: зі своїх пліч я скинув вагу сучасності.

В цих словах стільки трагізму, як в океані води. Жити – значить творити свою епоху. Доля небагатьох! Масове життя – перевидання попереднього. Тому стільки тут безнадійності і нудьги, і дійсної нісенітниці.

Творити епоху – реалізувати вкладений у нас потенційно сенс, звільнити, розвинувши, багатотоннажну динаміку живої в собі – в крові й нервах – енергії, для цього варто народитись. Народження викупає себе.

Колись бачив я малюнок: senator romanus часів пізньої імперії. На обличчі – могутність розпусти. В набряклих віях, в очах, повних, мов болото, гнилих блисків і чорного, демонічного спокою; в безвладних губах сенатора, п’яних і цинічних, проглядала така страшна сила бруду, що я почув... заздрість до сенатора. Стиль абсолютно неповторний... Щось подібне можливе тільки раз в історії, коли сама епоха готує тріумф розбещеності. Сенатор вражав силою смислу, своєю історичною доцільністю.

Раніш "його" не було й більше ніколи не буде. Він був прекрасний могутністю повної реалізації себе самого, як історичного феномена. Тепер я все це зрозумів, коли пішов упоперек до своєї епохи.

Власне, я вбив себе. Тепер я – тінь.

Гордість і сила "короля" обернулись проти нього.

"Страшний як Комінтерн", – так десь сказав якийсь поет. Незначному поетові вдалося в двох словах підважити вагу нашої епохи.

Комінтерн і страшний! Страшний концентрацією величезних в собі сил, що наростають грізно, щоб ударити в бетон капіталу й знести його.

Наша епоха дає широчезні розрізи контрастів; шумливі й рясні зсуви мас потрібують чітких і в сміливих мірилах закреслених планів:

революції й комунізму. На черзі дня – ряд грандіозних вибухів, щоб потім скувати землю в один залізобетон. Комінтерн знаменує наш день. Саме тим, що він страшний.

Часто я спиняюсь перед портретом Леніна й задивляюсь на нього.

Фігура проводиря метнулась у гострім патосі напруги. Погляд з магічною силою надхнення пронизливо ріже далі. Винуватою й побитою собакою стою я перед ним, і радий, що він не дивиться на мене. І думаю про мілкі води, куди скерував я свою путь; думаю довго, а потім важко відходжу.

Сакраментальні слова: "р-раз і назавжди" я сказав товаришам так різко, що вони й досі дзвенять у голові й болюче ляскають по ногах коня моєї гордості, що ладен уже впасти додолу.

Скільки серед громадян СРСР свідомих і несвідомих прихильників дурнуватої благодушності, що готові вже перейти на стан задоволеного спокою і вмоститись так, щоб не різало під боках!.. Ніби червоний тигр обважнів, зледачів, став сантиментальним і дає себе гладити й розчісувати!

Я стріваю їх, цих веселих і ситих, на кожнім… на кожнім кроці. І що дико – серед партійців навіть. Коли доводиться розмовляти з такими, я хмурюсь і завжди хочеться роздавити їх силою свого презирства…

Завтра рушаю з Криму в Туркестан… Заверну в Харків…

– Pardon! Дозвольте припалити.

Тов. Андрій кинув барабанити пальцями по шибці й обернувся.

– Прош…

Згорда він глянув. Фігура в кепі прикурювала й з цікавістю приглядалась до тов. Андрія, похапливо кліпаючи очима. Зустрівши погляд тов. Андрія, "кепі" враз здав назад, одвернувся й, не подякувавши, швидко вийшов з коридору.

Тов. Андрій напружив лоба. "Що за притча?" Асоціяції швидко заворушили лапками в пам’яті. "Невже?.. Гм! Оригінально! Романтика в експресі!"

Хвильку тов. Андрій вагався. Потім твердою ходою теж пішов зі свого вагона. Тов. Андрій став високо на дверях, і скло його пенсне весело блиснуло.

"Кепі" сидів "готовий", ніби на найближчій станції він мав висаджуватись: комір пальта піднятий, на колінах – жовтий чемоданчик. Пара чорних очей бистро зиркнула на тов. Андрія й ураз завмер, наче не було точки опору, поривчастий рух.

Тов. Андрій прижмурив очи.

– Вибачте, сеньйор. Це має означати, що ми розлучимось, ледве стрінувшись? Ш-ш-кода! Пізнали?

І сів навпроти, звівши блискуче пенсне до "кепі".

– Чому ж не пізнав? – з нежданою розв’язністю в голосі й фізіономії одповів "кепі", скидаючи кашкета й разом з чемоданчиком кладучи його на поличку до вікна. Чорні очи в лад тов. Андрієві хитро звузились і заграли, ховаючи в глибині сполохану метушню.

– Тов. Андрій, прошу? "Король"?

– Так, король, але без королівства, – всміхнувся тов. Андрій.

– В такім стані королі бувають найнебезпечніші.

– І… найпомічніші.

Тов. Андрій "хитро" придивлявся до "кепі" і, ніби павутину ткав своїми очима по його обличчі. Це ледве помітно непокоїло того. Він був захоплений несподівано, певна річ, розгубився, але, як добрий генерал, не виявляв збентеженості, напружено збираючи докупи свої думки й разом з тим вивчаючи сили супротивника.

Тов. Андрій знав гаразд цю кмітливу бестію, і його бавили фізіономічні маневрування, що проробляв цей стріляний птах. Він вирішив погратися й проіспитувати трохи "кепі".

– Прошу, – запропонував "кепі" коробку з сигаретами.

– Да-а! – обізвався тов. Андрій. – Приємно, чорт забирай, несподівано стрінути давнього знайомого. Доводиться визнати рацію існування старих друзів. Хоч би для того, щоби десь колись зійтися нежданo. На п’ять хвилин. І згадати про се, про те. Ви як думаєте?

Останні слова було сказано з притиском. "Кепі" одкинувсь на спину.

– Безумовно, в контакті з вами, хоч, – загострив він погляд, – мушу признатись, що у цім разі я з більшою б приємністю зустрів… ну, свою бабушку чи що.

– Маєте рацію! – загадково кинув тов. Андрій і скосив з-під лоба оком.

Губи "кепі" на хвилину здригнули кривою гримасою; в очах метнулась паніка. Бистро він опанував собою.

– Ну, це все дурниці, – добродушно торкнувся колін "кепі" тов. Андрій. – Et voilà! По традиції згадаємо старовину… Цікаво, як реагувало начальство, коли ви замість тов. Андрія розстріляли "привиди темної ночі"?

– Як? – перепитав "кепі", придавлюючи сигаретку. – Звичайно, нагороди я не дістав. – Очи "кепі" глянули на тов. Андрія просто й твердо: він переходив у наступ. – Взагалі, ефект був незначний… Саме якась банда заворушилася в районі, і всю метушню було справлено туди. Генерал, захоплений новим клопотом, обмежився машинальними запитаннями, коли я повернувся з нещасливого полювання: "Король? ("кепі" імітував інтонацію генерала) Утік? Бестія. Ворона не спіймала короля… Est modus in rébus". Це на мою адресу. І зразу ж узявся за трубку телефону, а мені дав нове доручення. C’est tout, як бачите, кон’юнктура обернулася для мене, та й для вас, щасливо.

– Дійсно, – всміхнувся тов. Андрій, – ефекту мало. Не більше, коли б вам пощастило розстріляти мене…

– А даремно, – задумливо додав тов. Андрій, – ви проґавили, пане поручнику.

– Що-о? – засміявсь "кепі". – Я? Винуватьте своє нещастя, щодо мене, то будьте певні, що тоді я й кульку визначив, яка мала погратися з вашим життям. Ідея й спорт сходились у мене в одно.

– Та-ак! Pardon, пригадуєте? Тієї ночі, коли соловейко мав рішуче перестати співати для мене, у нас з вами точилась інтересна розмова.

– Ну, як же? Розуміється! Здається, тема була: ріжні форми coitus’a. Ви переконували мене в привабливості природніх положень… обстоюючи style naturel; я визнавав культурну вишуканість. Тоді ж я почув од вас розкішний анекдот. Пам’ятаєте?

"Кепі" задумавсь, і мрійно, скільки це було в його змозі, додав:

– Quel diable! Проминули блискучі часи. Минулість – ретроспективно видається багатою й кольоровою. Чарує ота мішанина стилів…

– Ну, а тепер? – придушив слова тов. Андрій.

– Е-е, тепер… – зморщивсь "кепі" і потер руки. – Нуднувато, тов. Андрію… Життя модулює на середніх нотах. Монотонність… Vinum et feminas є, але третього інгредієнту – найважливішого в кодексі дійсного caballero – бракує.

– Власне, чого? – з цікавістю запитав тов. Андрій…

– Бракує азарту. За вісім років війни змисловий центр життя пересунувсь, принаймні в мене, в цей бік… Кіно, література, фізкультура й виставки мене не задовольняють.

– Ну, ми ще з вами поговоримо, – раптом устав тов. Андрій. – Тема цікава. Ви хоч і тривіальний, вибачте, але інтересний тип. Ви до Харкова?

– Jawohl! – кинув "кепі".

– Значить, там стрінемось. Я запишу свою адресу. Так?

– Звичайно, звичайно, – підвівсь і "кепі". Він хотів був подати руку, але, спам’ятавшись, замаскував свій рух.

Тов. Андрій іронічно глянув. На прощання вдарив "кепі" по плечі.

– А все-таки треба визнати, що чемний офіцер перелякався. Тоді, як припалював цигарку. Зле, коли грошей так багато, що немає копійки на

сірники. Да, перелякався азартний офіцер. Наука, щоб справно стріляти, а не затягати боргу… Своєчасно ви не закінчили рахунків зі мною. Правда ж? Усього!

І тов. Андрій вийшов з купе. На площадці спинився й закурив. Поїзд розганявся сильніше, й гнав різкий вітер.

Між буферами ненастанно точилась бійка: звідти доходили й скарги, і довгі зойки.

В купе не варт було лишатись довше – міг затертись офіційний відтінок розмови. Та й інтерес до дальшого обміну компліментами з колишнім агентом контррозвідки спав у тов. Андрія: думка знову зсукувалась у важкий, сірий канат, і знайома апатія спорожнила очи й груди.

Тов. Андрій курив і дивився у темінь. Прийшла суха реакція втоми, відома й традиційна, після бурхливих, теж для тов. Андрія звичайних, навалів рефлексії.

"Тип у купе здрейфив, – байдуже подумав тов. Андрій, – але до Харкова він, безумовно, доїде. Кокетування бахвальством – у натурі блискучих дегенератів".

Тов. Андрій стояв і похитувався в такт коливанням вагона. Навколо свистів різкий шум, що поспішав кудись під вистукування гомінких коліс.

"Дивний занепад енергії й волі до фактів життя!" І гостріше, ніж звичайно, тов. Андрій почув тягар порожнечі – свою непотрібність, зайвість.

"Туркестан – востаннє. Досить".

Враз здалося, що двері вагона відчинились, і свідомість небезпечного, страшного, вдарила його в плечі. Тов. Андрій швидко обернувся. Ситуація не давалася враз розглядіти її, але момент підказав податись уперед. Тов. Андрій підняв руку, ніби обороняючись, і крикнув:

– Чекайте… Це дурниці!

Але скочити вперед йому не пощастило. Черкнув огник, і разом з сухим тріском револьверного пострілу тов. Андрій хитнувсь на ногах і важко впав додолу.

Одна думка, швидко і з незвичайною ясністю майнула в голові: "До смерти лишилось менш ніж хвилина".

І слідом за цим, лежачи вже долі горілиць, тов. Андрій глянув під новим, безмежно-широким, простягненим у нерухомі й холодні простори кутом на своє життя. Образ Бели майнув розпачливою, заплаканою постаттю.

Раптом свідомість смерти, безповоротного – ні завтра, ні колись у віках – кінця здвигнула жахливий страх та божевільне бажання перебороти факт. Вирватись, щоб розплутати плутанину; дійти вершин, куди йшов!

А насподі чітко сформувалась фраза: про строгу додержаність і послідовність розв’язки: глупа смерть від руки поганця.

"Все".

Напруженим зусиллям, зціпивши зуби, тов. Андрій ще розплющив очи, задивився на чорний дах вагона.

"Кепі" чомусь не квапився.

Потім мовчки підійшов, приставив револьвера до грудей і вистрілив просто в серце.

Потім одчинив дверці й скинув тов. Андрія з площадки.

Поїзд ішов твердо й рішуче.

"Кепі" повернувсь у вагон.